

18. YÜZYILIN SONUNDA EYÜP KAHVEHANELERİ

Ahmet YAŞAR

Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih ve Sosyoloji bölümlerinden 2000 yılında mezun oldu. Daha sonra Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü'nden "Erken Modern İstanbul'da Kahvehaneler: Kamusal Mekan, Toplumsallık ve Gözetim" konulu tez çalışmasıyla Yüksek Lisans diploması aldı. Halen Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünde doktora çalışmalarına devam etmektedir.

Bu yazı 18. yüzyılın sonu Eyüp Kahvehaneleri ve kahvehane sahipleri üzerinedir. Yazının ilk bölümünde kahvehanelerin Osmanlı şehir yaşamındaki önemine değinilmekte, ikinci bölümünde ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan iki esnaf yoklama defteri üzerinden 18. yüzyılın sonlarında *Eyüp sınırları içerisindeki kahvehanelerin mekansal örgütlenmesi ve kahvehane sahiplerinin toplumsal konumları irdelenmektedir.

Osmanlı İstanbul'unda Kahvehaneler

Kahvehane tipi mekanların ilk örneklerinin 16. yüzyılın başlarında Ortadoğu'nun büyük kentlerinden Mekke, Kahire ve Şam'da ortaya çıktığı, yüzyılın ortalarında ise İstanbul'a geldiği kabul edilir.⁽¹⁾ Ancak, kahvenin geniş tabanda rağbet görmesi ve evrensel bir toplumsal kurum olarak yaygınlaşması İstanbul'a gelmesiyle gerçekleşir. Tarihçi Peçevi'ye göre, ilk kahvehaneyi Halep'li *Hakem* adında bir tüccar ile Şam'lı *Şems* adında bir efendi, İstanbul Tahtakale'de, 1554 tarihinde açarlar.⁽²⁾ Buradan bütün dünyaya yayılan sosyal bir kurum olan kahvehane, kahve tüketilen bir yer olarak kurulur, ancak kısa zaman içerisinde bir tüketim mekanından ziyade gündelik hayatın tecrübe edildiği bir mekan haline gelir.

Kısa zaman içerisinde kahvehane sayısı hızla artar, kahve içmek ve yarenlik etmek amacıyla buralarda toplanan muhtelif zümrelerden ve değişik kültür seviyelerinden insanlar, çok hızlı gelişen bir kültürel birikim ortamı, sosyalleşme mekanı, siyasi iktidar karşısında seslerini duyurabildikleri bir kamusal alan meydana getirirler. Diğer bir ifadeyle, sivil bir kamusal mekan olarak kahvehaneler yeni sosyalleşme mekanları oluşturur ve iktidar sahipleri ile yönetilenler arasında bir karşılaşma alanı teşkil ederler.⁽³⁾

Osmanlı geleneksel toplum kültürünü şekillendiren, saray, medrese, cami dışında, "sivil" bir anlayışla ortaya çıkan kahvehane, 16. ve 17. yüzyılların İstanbul'unda, pek sık rastlanmayan bir tepkiyle karşılaşır. "Uykunun ve aşkın kara düşmanı" olarak adlandırılan kahve ile "miskinlerin buluşma mekanı ve fitne yuvası" olarak görülen kahvehane, başta iktidar olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinin tepkisini çeker. 1567 yılında başta Suriçi İstanbul'dakiler olmak üzere Eyüp'teki kahvehaneler de kapatılır.⁽⁴⁾ Hatta IV. Murat bu gerekçelerle kahvehaneleri top yekun kapatmaya yönelik şiddetli ve kapsamlı girişimlerde bulunur. Ve Eyüp'ün de içerisinde bulunduğu sadece Haslar Kazası'nda 120 kahvehane kapatılır.⁽⁵⁾ 16. yüzyılın ikinci yarısında ve 17. yüzyılın ilk yarısında 'tehlikeli yerler' olarak görülen kahvehaneler 'külliye' kapatılır.⁽⁶⁾ Ancak 17. yüzyılın ortalarından itibaren otorite 'tehlikeyi' önlemek için toptan kapatmak ve yıkmak yerine, yek diğerlerine 'ibret olsun' bânında tek tek bazı kahvehaneleri kapatarak bir tür yıldırma siyaseti takip eder.⁽⁷⁾

Ancak kahvehanelerin sayısı günden güne artmaya devam eder. Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son dönemlerinde İstanbul'da elli kahvehane bulunduğu belirtilirken, bu sayı, 16. yüzyılın sonunda altı yüze ula-

Resim 1; Bostan İskelesinde kahvehaneler (Eyüp Belediye arşivinden)

* Gravür ve Kartpostallarda resm olunan âsüde bir Belde Eyüpsultan'a ayrı bir güzellik katan kur ve sahil kahvelerinin birebir örneklerinin aslına aykırı olamayacak şekilde Haliç kıyılarına yapılmasının 2004-2005 projelerimiz içinde olduğunu haber verelim. Ehl-i keyfin bu habere kulak kabartacağını umuyoruz. (yay. notu)

(1) Ralph S. Hattox, *Coffee and Coffeehouses, The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*. (Seattle and London: University of Washington Press, 1996).

(2) Tarihçi İbrahim Peçevi bu bilgileri ilk kahvehanelerin İstanbul'da açılmasından yaklaşık bir yüzyıl sonra kaydetmektedir. Devrinin bakışıyla dile getirdiği bu anlatıyı tarihi gerçek olarak kabul edebilmek zor görünmektedir. Nitekim Hafız Hüseyin Ayvansarayi'nin ilk kahvehanelere ilişkin tarih düştürdüğü msraa ("*Kahvehâne mahall-i eğlence*") göre ilk kahvehaneler 1551 tarihinde açılmıştır. (Hafız Hüseyin Ayvansarayi, *Mecmûâ-yı Tevârih*, ed. F. Ç. Derin - V. Çabuk (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1985), s. 429.) Tarihçi Mustafa Ali'ye göre ise ilk kahvehaneler 1553 tarihidir. (Mustafa Ali bin Ahmet, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaidün-nefis fi kavâidül-mecalis*, ed. Mehmet Şeker, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), s. 363.) İlk kahvehanelerin tam olarak ne zaman ve nerede açıldığı müphem olmasına rağmen, ilk kahvehanelerin 1550'lerin başlarında İstanbul'un şehir yaşamına dahil olduğu muhakkaktır.

(3) Detaylı bilgi için, Ahmet Yaşar, "The Coffeehouses in Early Modern Istanbul: Public Space, Sociability and Surveillance" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).

(4) Mühimme Defterleri 7/155, 975 / 1567.

(5) BOA, Bab-ı Asafı, A.DVN. 25/47, 1043 / 1633.

(6) "...kahvehaneleri ref' idüp min-ba'd kahvehane itdürmeyüp..." Mühimme Defterleri 7/155, 975/1567

(7) "ibreten li'l-ğayr", BOA, Cevdet Zaptiye 774, 1207 / 1794; "Merkumun te'dili ve emsalinin terhibi lazime olmakdan", BOA, Cevdet Zaptiye 698, 1218 / 1804.

Resim 2; Bir kahvehanelenin içini gösteren 16. yüzyılın ikinci yarısına ait bir minyatür. (Yazma 439, Folyo 9, Chester Beatty Kütüphanesi)

Resim 3; Eyüp İskelesi (Eugene Flandin)

Resim 4; Bostan İskelesinde kahvehaneler (Eyüp Belediye arşivinden)

şır.⁽⁸⁾ 19. yüzyılın başlarında ise 2500'lere kadar çıkar.⁽⁹⁾ Hem sayı olarak hem de itibar olarak kahvehanelerin önemi artar. Kahvehane zaman içerisinde mevcut kültürel ve toplumsal hayatın içerisinde dahil olmayı başarır, kültürü üreten ve tüketen bir konuma geçer, birçok değişikliklere uğrayarak hayatiniyetini devam ettirir. Özellikle dinen "meşru" kabul edilen bir içecek etrafında oluşmuş olması ve meyhaneye göre girip çıkmanın ayıp karşılanmayacağı bir mekan olması, kahvehanelerin toplum tarafından çok hızlı benimsenmesini sağlar.

18. Yüzyıl Sonu Eyüp Kahvehaneleri

18. yüzyılın ikinci yarısındaki Eyüp kahvehanelerinin mekansal ve toplumsal topografyası iki esnaf defteri üzerinden incelenecektir. Bu belgelerden ilki Başbakanlık Osmanlı Arşivi Başmuhasebe Defterleri arasında kayıtlı 1794 tarihli bir esnaf yoklama defteridir.⁽¹⁰⁾ Defterin ilk sayfasında kaydın Haslar, Boğaziçi iki yakası ve Suriçi İstanbul'daki esnafları ihtiva edeceği zikredilmiş olmasına rağmen, sadece Eyüp'te faaliyetlerini sürdüren 287 esnafın kayıtlarını içermektedir. Muhtemelen kayıt tamamlanmamıştır. Bu deftere göre Eyüp'te yer alan 287 esnaftan 36 tanesi kahveci esnafıdır. İkinci defter ise yine Başmuhasebe Defterleri arasında yer alan tarihsiz bir esnaf yoklama defteridir.⁽¹¹⁾ Ancak içeriğinden 1800'lerin başına ait olduğu anlaşılmaktadır.⁽¹²⁾ Bu defter Eyüp, Hasköy, Galata, Beyoğlu, Boğaziçi'nin iki yakası, Üsküdar ve Kadıköy'de faaliyet gösteren esnaflara ait bilgileri içermektedir. Bu deftere göre de Eyüp'te faaliyet gösteren yaklaşık 550 esnaftan 74'ü kahveci esnafıdır.

Bu iki esnaf yoklama defterleri mevcut kah-

vehanelerin nerelerde yer aldığına ve çalışanların kimler olduğuna dair önemli bilgiler sunmaktadırlar. Her iki defterde mezkur bölgelerde faaliyette bulunan dükkanların isimlerini (kahveci dükkanı, çömlekçi dükkanı gibi), sahibinin ve çalışanların isimlerini (Süleyman bin Mahmut gibi) ve varsa unvanlarını (beşe, bostani, seyyid gibi) ve memleketlerini (sivasi gibi), dükkan işletmecisinin nerede ikamet ettiğini (Takyeci Mahallesi'nde Hanesine gider) ve işletmeciyeye kimin kefil olduğuna (komşusu berber Mehmet Ağa kefildir) dair bilgiler içermektedir.

İki defterdeki kayıtlar aynı sistematik içerisinde olmadığı için bir mahallede ya da semtteki kahvehane sayısını net olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır. Hatta kayıтта mekansal birim olarak neyin öncelendiği belli değildir. Tablo 1 ve Tablo 2'de Eyüp'ün farklı mahalle, semt ve bölgelerinde yer alan kahvehanelerin dağılımı görülmektedir. Bu bilgilere göre, mezkur bölgede her mahallede ve her semtte birden fazla kahvehane bulunmaktadır.

Eyüp İskelesi	23
Otakçılar	9
Defterdar İskelesi	7
Eyüp Yeni Hamam	7
Yeni Çeşme	7
Zal Paşa	6
Çamur İskelesi Sokağı	4
Nişancılar	3
Çınaraltı Mahallesi	3
Kuru Kavak	3
Müzevver Mahallesi	2
Toplam	74

Tablo 1. Eyüp'te Semt ve Mahallelere Göre Kahvehanelerin Dağılımı

(Kaynak:BOA, Başmuhasebe DBŞM 42648)

Defterdar İskelesi	10
Çömlekçiler Yeni Mah.	8
Tabaklar	7
Ya Vedud İskelesi	6
Eyüp İskelesi	2
Sarıkcı Başı	2
Kızıl Mescit	1
Toplam	36

Tablo 2. Eyüp'te Semt ve Mahallelere Göre Kahvehanelerin Dağılımı

(Kaynak:BOA DBŞM 41581 1209/1794)

Bu iki defterdeki yer alan bilgiler ışığında kahvehanelerin büyüklükleri hakkında tahminlerde bulunmak mümkündür. Kahvehanelerin büyük bir çoğunluğundaki faaliyetler yalnızca

(8) Mouradgea d'Ohsson, *Tableau General de l'empire Ottoman*, vol. 4, (Paris, 1788), p. 76.

(9) Cengiz Kırılı, "The Struggle Over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", Yayınlanmamış Doktora Tezi, (The State University of New York at Binghamton, 2000) ve Charles White, *Three Years in Constantinople*, Vol 1. (London: 1845), s. 282.

(10) BOA, Başmuhasebe DBŞM 41581, 1209 / 1794.

(11) BOA, Başmuhasebe DBŞM 42648, tarihsiz. Bu arşiv belgesi ilk kez Cengiz Kırılı tarafından kullanılmıştır.

(12) Mehmet Genç'de aynı kannaatte olduğunu belirtmektedir (kişisel görüşme).

sahibi tarafından sürdürülmektedir. Tablo 3’de görüldüğü üzere, birinci defterdeki 36 kahvehane sadece 11’inde bir çalışan var iken ikinci belgedeki 74 kahvehane sadece 18 tanesinde sahibi haricinde bir çalışan bulunmaktadır. Bu rakamlar, bu dönem Eyüp’ündeki kahvehanelerin küçük çaplı mahalle kahvehaneleri olduğunu gösterir. Flandin’in Eyüp İskelesi ile ilgili gravüründe yer alan kahvehane görüntüleri bu belgelerdeki bilgilerle benzerlik göstermektedir. Nitekim o gravürdeki kahvehaneler de bir ya da iki kişinin çalıştığı küçük çaplı mahalle kahvehaneleri hüviyetinde gözükmektedirler.

Belge	Tek kişi	Çift kişi
BOA,DBŞM 41581 (1794)	25	11
BOA,DBŞM 42648 (1800)	56	18

Tablo 3: Kahvehane Çalışanları

Kaynak: BOA, DBŞM 41581 (1794) ve BOA, DBŞM 42648 (1800)

Kahvehane sahiplerinin isimleri üzerinden dini dağılımlarını da tespit etmek mümkündür. Nitekim 1794 tarihli defterde yer alan 36 kahvehane sahibinden sadece 1’i gayrimüslimdir, geriye kalan 35 kahvehane sahibi Müslüman’dır. İkinci belgedeki 74 kahvehane sahibinin tamamı Müslüman’dır. Aynı zamanda birinci belgede yer alan 11 yardımcıdan 10’u Müslüman, sadece 1’i gayrimüslimdir. Ayrıca bu Müslüman kahvehane sahiplerinin toplumsal statüleri hakkında da bilgi edinebilmekteyiz. Nitekim ikinci belgeye yansıdığı şekliyle 74 kahvehane sahibinden 17 tanesi dini unvanlar taşımaktadırlar

Dini Unvanı	Sayı
Seyyid	11
Molla	2
Derviş	2
Hafız	1
Hacı	1
Toplam	17

Tablo 4: Kahvehane sahiplerinin dini unvanları

Kaynak: BOA, DBŞM 42648 (1800)

Yine Tablo 5’de görüldüğü üzere, bazı kahvehane sahiplerinin bostani, beşe, odabaşı, vb. askeri unvanları taşıdığı görülmektedir. Bu askeri unvanlar 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik⁽¹³⁾ ve sosyal hayatın⁽¹⁴⁾ içerisinde girmeye başlayan Yeniçerileri temsil etmektedir. 17. yüzyılın ortalarından itibaren hazinenin nakit para sıkıntısını gidermek amacıyla uygula-

nan ‘hazine mande’ politikasının bir parçası olarak, alt seviye askerler maaşları karşılığı ekonomik hayatın farklı alanlarında *katip*, *dellal*, *bekçi*, *gözcü* olarak istihdam edilmeye başlandılar.⁽¹⁵⁾ ‘Ekonominin askerileşmesi’⁽¹⁶⁾ adı verilen bu süreç içerisinde çok sayıda Yeniçeri, ekonomik çevrelerde yöneticilik görevleri aldı ve zaman içerisinde siyasi güçlerini de kullanarak çok etkin bir konuma geldiler. Esnaf yeniçeriler çoğunlukla kahveci esnafı arasında yer aldılar. Nitekim Eyüp’te her 5 kahvehane sahibinden birisi yeniçeridir. Böylece 18. yüzyılda kahvehanelerin neden toplu olarak kapatılmadığı ve mevcut siyasi iktidarın kahvehane karşısındaki uzlaşmacı tutumu da anlaşılabilir.

Unvanı	BOA,DBŞM 41581	BOA,DBŞM 42648
Bostani	1	5
Odabaşı	1	3
Beşe		3
Alemdar		1
Saka		1
Bölükbaşı		1
Cizyedar		1
Basmacı	1	1
Çavuş	1	
Usta	1	
Toplam	5	16

Tablo 5: Kahvehane Sahiplerinin Askeri Unvanları

Kaynak: BOA, DBŞM 41581 (1794)

Sonuç olarak, 16. yüzyılın ortalarında İstanbul’un kamu yaşamına dahil olan kahvehane zaman içerisinde yeni bir sivil kamusal alan meydana getirerek şehir yaşamının en önemli sosyal kurumlarından birisi haline gelmiştir. 18. yüzyılın sonunda Eyüp mahallelerinde yaklaşık 287 ve 550 dükkanklık iki esnaf yoklama defterinden öğrenildiğine göre, o dönemde ortalama her 7 dükkandan 1’i kahvehanedir. Çok büyük bir bölümü Müslüman olan kahvehane sahiplerinin unvanlarına bakıldığında her dört kahvehane sahibinden 1’inin dini unvanlar taşıdığı görülmektedir. Aynı zamanda her 5 kahvehane sahibinden 1’inin bostani, beşe, odabaşı, vb. yeniçeri unvanları taşıdığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, zaman içerisinde sayılarını artıran kahvehaneler İstanbul şehir hayatının cereyan ettiği bir mahal ve sosyal, ekonomik ve politik hayatı etkilen bir kamusal mekan haline gelmiştir.

Resim 5: Bir mahalle kahvehanesi öntü.

(13) Donald Quataert, “Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline, 1730–1826,” içinde *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730–1914*, ed., Donald Quataert (İstanbul: Isis Press, 1993), ss. 197–203

(14) Robert Olson, “The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?” *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 20, (1976), ss. 329–44.

(15) Mehmet Genç, “18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii,” *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötügen, 2000), ss. 229–230.

(16) Age. s. 230